
Jerca Vogel

Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo

objavljeno v:

Jerca Vogel (ur.): *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo.*

Obdobja 39. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-39/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2020.

SLOVENŠČINA – DISKURZI, ZVRSTI IN JEZIKI MED IDENTITETO IN FUNKCIJO

Razmerja med jeziki, jezikovnimi zvrstmi in diskurzi se v slovenskem prostoru v zadnjih desetletjih bistveno spreminjajo. Med družbenimi procesi, ki vplivajo na spreminjanje jezikovne prakse, velja omeniti predvsem na eni strani globalizacijo z zavestjo o večkulturnosti, s katero se ne srečujemo zgolj na makro- oz. medjezikovni ravni, temveč tudi na mikro- oz. znotrajjezikovni ravni, in na drugi strani vedno večjo spremenljivost in fluktualizacijo individualnih in kulturnih življenjskih prostorov in stilov, značilni za t. i. postmoderno družbo. Če se je torej posameznik tradicionalno umeščal v določeno družbeno skupino, ki ga je opredeljevala kot govorca zanjo značilne različice slovenščine, danes sočasno postaja član številnejših in raznovrstnih družbenih (socialnih, starostnih, poklicnih, interesnih, geografskih ...) skupin. Z vstopom v vsako od njih v svoj osebni govorni repertoar sprejema nove jezikovne zvrsti, njihove različice in diskurze, ki v določenih vlogah in kontekstih postajajo njegovo identitetno sidro. Spreminjanje in spremenljivost jezikovnega okolja, v katerem različne zvrsti stopajo na področja, ki so bila v skladu s strukturalistično teorijo opredeljena kot prostor knjižnega jezika, ter v katerem se pojavljajo novi diskurzi in nove zvrsti, tako od »tradicionalnih« kot od »novih« družbenih skupin in njihovih govorov zahtevata ponovno vzpostavljanje, potrjevanje ali preurejanje razmerij, od posameznika pa vedno večjo občutljivost za izbiro ustreznega jezika, zvrsti in diskurza v raznovrstnih kontekstih.

Marko Stabej v uvodnem prispevku *Slovenščina, kontinuum* tako ugotavlja, da norma oz. standard pomagata pri odločanju o tem, ali neka komunikacijska pojavnost sodi v množico (zvrst, diskurz, žanr), v katero se glede na sporočevalčev namen želi umestiti. To, ali jo bodo prejemniki vanjo tudi uvrstili, pa je odvisno ne zgolj od formalnih meril, temveč tudi od družbenih razlogov in spremenljivih okoliščin. Če želimo razčlenjevati jezikovni kontinuum, moramo torej upoštevati tako hitro spreminjajoče se jezikovne prakse kot večrazsežnost in večfunkcijskost vsakega govornega dogodka. V razpravah, zbranih v monografski publikaciji, smo zato skušali na novo pretresti razmerja med diskurzi, zvrstmi in jeziki v sodobnem slovenskem jezikovnem prostoru. Razmislek o tem, kako govorci z njihovo izbiro izražajo identiteto in uresničujejo različne funkcije, pa smo umestili na tipična področja osebnega, formalnega in javnega življenja, tako da so razprave razvrščene v pet poglavij: *Slovenščina v medijskem prostoru*, *Slovenščina v znanosti*, *Slovenščina v šoli*, *Slovenščina v umetnosti* ter *Jezik kot izraz kolektivne in osebne identitete*. S tem smo skušali jezikovno dogajanje in pojave umestiti v širši okvir, ki bi omogočil izhodišča za razmislek o potrebi po diskurzivni prožnosti ter kritični izbiri jezikov, diskurzov in zvrsti.

V pogosto najbolj izpostavljenem **prostoru medijev** oz. javnega govora, name-njenega najširši, interesno, starostno in ideološko raznovrstni množici, se, kot kažejo razprave, jasno izraža spreminjanje sociolingvističnega položaja v zadnjih desetletjih

ter morda kažejo smeri razvoja v prihodnjih. Prispevki namreč že ob analizi novinarskih besedil opozarjajo, da se skozi izbiro jezika, diskurza in jezikovnih sredstev ob informativnost vse pogosteje enakovredno ali celo prevladujoče postavlja želja po prepričevanju oz. oblikovanju stališč. Katarzyna Bednarska tako analizira različne kolektivne spomine Slovencev na obdobje druge svetovne vojne, kot se kažejo v poročanju o koncertu *Nosil bom rdečo zvezdo*, z vidika diskurzivne teorije. Špela Antloga razmišlja o identifikaciji metaforičnih izrazov in o tem, kako se z interpretacijo metaforičnih izrazov v kontekstu kažejo funkcije teh izrazov v besedilu, Mojca Smolej pa v prispevku *Prosti besedni red: obravnava primerov v izbranih publicističnih besedilih* o možnostih poudarjanja izbranih informacij in s tem posrednega usmerjanja bralčeve interpretacije. Odsev kompleksne sociolingvistične situacije v novinarskem diskurzu pa celovito pokaže Tina Lengar Verovnik v razpravi o slovenščini v radijskih programih na avstrijskem Koroškem.

Možnosti izražanja vrednostnih sodb so v ospredju razprav o **govoru oglaševanja**, ki prepričevalno oz. vplivajnsko funkcijo postavlja pred predstavitevno, pri čemer skuša na naslovnika učinkovati prek sklicevanja na vrednote, stališča, predpostavke, s katerimi se identificira. Sonja Starc tako v razpravi *Vrednotenje v reklamih in anti-reklamih: primer alkoholnih in tobačnih izdelkov* skuša predstaviti domene in ravni vrednotenja, ki so izražene ob pozitivnem ali negativnem vrednotenju izdelka. Eva Sicherl pa aktualizira iskanje novih izraznih možnosti v oglaševanju ter hkrati vpliv angleščine ob razmisleku o prekrivankah oz. prekrivanju kot vrsti v slovenskem knjižnem jeziku nesistemskega besedotvornega postopka.

Vendar medijskega prostora v zadnjih desetletjih ne zaznamuje le brisanje mej med izrazito informativnimi oz. sporočanjanskimi in vplivajnskim besedili ter večja moč identitetne funkcije v njih, temveč vanj **v spletnih okoljih** vstopajo tudi novi diskurzi, ki premikajo ločnico med zasebnim in javnim ter s tem med javno sprejemljivim in nesprejemljivim govorom. Osrednja vprašanja, ki se jih dotikajo avtorji v monografiji, so kljub drugačnemu kontekstu podobna vprašanjem, ki se zastavljajo v »tradicionalnih« medijskih besedilih: kako pritegniti naslovnika ter kako tudi z izbiro določenih jezikovnih elementov izraziti svojo sodbo, stališče ..., pri čemer na izbiro bistveno vplivajo predpostavke o naslovnikovih vrednotah, stališčih, čustvih in tvorčeva lastna identiteta. Ina Poteko tako ob jezikovni podobi naslovov slovenskih videoposnetkov na YouTubu razmišlja o vlogi tujejezičnih elementov ter drugih poudarkov, Kristina Pahor de Maiti, Darja Fišer, Nikola Ljubešić in Tomaž Erjavec pa opozarjajo na pogostejšo rabo kazalnih zaimkov v družbeno nesprejemljivih spletnih komentarjih, kar kaže na večjo čustvenost teh komentarjev in hkrati na večjo željo po neposrednem stiku z drugimi komentatorji.

Razmislek o **slovenščini v znanosti** je v ospredje po eni strani postavil izzive, ki jih prinašata globalizacija in hiter razvoj na področjih novih tehnologij in znanosti, ter po drugi strani opozorila na občutljivo razmerje med spoznavno in identitetno (ali simbolno) funkcijo, ki jo v na videz interesno in sporočevalsko popolnoma nezaznamovan znanstveni diskurz vnašajo posamezni dejavniki sporazumevanja

oz. jezikovni elementi. Andreja Žele tako v predstavitvi slovenščine v znanosti kot področji, ki sta osrednjega pomena za razvoj slovenskega znanstvenega jezika, opredeljuje jezik znanosti in visokošolski strokovni diskurz, pri tem pa kot posebno pomembno temo v času vsestranske globalizacije izpostavlja sprotno prevajanje najpomembnejših znanstvenih besedil v slovenščino, kar ohranja vitalnost slovenščine kot intelektualnega jezika. Jezikovna orodja, ki naj bi bila zaradi spreminjajočega se jezikovnega okolja tako znanstvenikom kot širšim uporabnikom še bolj v pomoč ne samo pri izbiri poimenovalnih sredstev, temveč tudi pri razumevanju njihovih konotativnih pomenov, prek katerih govorci sporočajo o svojem razmerju do teme, naslovnika, samega sebe ..., pa v prispevku *Splošni razlagalni slovar kot pokazatelj komunikacijske norme v slovenskem jeziku* predstavlja Duša Race.

Po drugi strani se celo na področju znanstvenega diskurza pogled od vprašanj, ki prispevajo k poimenovalni natančnosti in opisnosti, usmerja v vprašanja interesne in vrednotenjske (ne)nevtralnosti oz. v to, kako se prek jezikovnih sredstev izraža posameznikova ali kolektivna identiteta. Maria Waclawek in Maria Wtorkowska ob analizi raziskovalnih orodij pri analizah jezikovne podobe sveta, zlasti koncepta jezikovnih in kulturnih stereotipov, razmišljata o pomenu izbire anketirancev. Jelena Konicka pa ob primerjavi slovenskih in litovskih množinskih samostalnikov ugotavlja, da se razlike nanašajo na posebne skupine entitet, ki so v najširšem pomenu tudi gradniki t. i. nacionalne identitete, npr. na poimenovanja praznikov in obredov.

Strokovno področje, ki je zaradi političnih in družbenih okoliščin posebej občutljivo tudi ob jezikovnih uresničitvah, je področje prava in **pravnega jezika**. Mateja Jemec Tomazin v prispevku *Pravni jezik in pravna terminologija kot del pravne (ne)varnosti* razmišlja o razlogih za nerazumevanje pravnega diskurza, ki ga odkriva tudi v »laičnem« nerazumevanju pojmov, ki se skrivajo za sicer poznanimi terminološkimi poimenovanji. Mojca Schlamberger Brezar ob tem opozarja na množico pravnih besedil, ki nastajajo s prevajanjem pravnih dokumentov institucij EU ter skozi katero se je sčasoma oblikovala besedilna vrsta evropskih pravnih aktov s posebnimi normami. Obe razpravi pa kažeta, da pravna besedila, čeprav dostopna in na videz razumljiva širšemu bralstvu, zahtevajo poznavanje pravne stroke in tvorjenja pomenov znotraj nje.

Področje učiteljevega oz. **šolskega govora** je vse od osemdesetih let prejšnjega stoletja razumljeno kot funkcijsko izrazito raznovrstno področje, na kar je opozarjala predvsem Olga Kunst Gnamuš, ki je kot glavni vlogi opredelila predstavitevno – ta se izraža prek spoznavnega – in vplivanjsko – ta se izraža prek odnosnega govora. Pri tem se odpira več razmerij med zvrstmi, diskurzi in jeziki, katerih govorci so bodisi učitelji bodisi učenci. Zapletenost področja odsevajo tudi prispevki v pričujoči monografiji. Pogleda na **učiteljev govor** vse od obdobja pripravništva do visoke šole so predstavili: Maja Šebjanič Oražem, ki razpravlja o sporazumevalni zmožnosti in spretnostih učiteljev začetnikov, ki se kažejo skozi bolj ali manj učinkovito in konstruktivno rabo pedagoškega govora; Barbara Baloh, ki raziskuje mnenje vzgojiteljev o razvijanju sporazumevalne zmožnosti v vrtcu, pri čemer ugotavlja, da je pomembno učiteljevo

zavedanje svoje vloge pri razvoju otrokove sporazumevalne zmožnosti; Lara Godec Soršak in Mira Metljak, ki ju je zanimalo stališče bodočih učiteljev razrednega pouka do knjižnega jezika, pri čemer sta izhajali iz vloge učitelja kot govornega zglada in knjižnega jezika kot zvrsti, ki omogoča nezaznamovano predstavljanje strokovnih vsebin, hkrati pa nakazali, da negativno stališče nekaterih študentov izvira tudi iz neozaveščenosti o večfunkcijskosti pedagoškega govora; Marko Ljubešić pa je ob empirični raziskavi stališč bodočih učiteljev maternega jezika, ki se zavedajo potrebe po ohranjanju svojega jezika, do drugih jezikov v ospredje postavil različna razmerja do t. i. velikih oz. svetovnih jezikov, predvsem angleščine, ter jezikov z malo govorce in ugotovil, da na pozitivno razmerje vpliva tudi neposredna jezikovna soseščina. Nasprotno se Martina Rodela bolj kot v govor učitelja, ki se večinoma uresničuje v medosebni komunikaciji, usmeri v jezik učbeniških besedil, ki kljub prevladujoči predstavitveni vlogi spoznavnega govora skozi elemente odnosnega govora, s katerimi navezuje stik z bralcem in organizira njegovo dejavnost, neposredno vključuje tudi medosebno, vplivajnsko in identitetno vlogo. Preučuje jo ob enakosti glede na spol in socialni položaj v učbenikih za slovenščino v osnovni šoli.

Razprave o vlogi različnih zvrsti, ki se prepletajo v *govoru učencev* in nanj vplivajo, ter s stališči učiteljev do njih pa so pokazale, da so učitelji zavestno ali nezavedno različno strpni do govorcev drugih jezikov in drugih zvrsti. Kot ugotavlja Mojca Stritar Kučuk, so visokošolski učitelji, ki se srečujejo s tujimi študenti, do njihove rabe slovenščine strpni in se jim še posebej ob individualnih oblikah dela jezikovno prilagajajo. Vsaj deloma drugačne pa so izkušnje in stališča glede jezikovne rabe v šolskem in obšolskem prostoru govorcev slovenščine z Idrijskega, o katerih razpravlja Maja Bitenc, ki so osnovno šolo večinoma končali v domačem kraju, šolanje pa nadaljevali v Ljubljani. Izsledki s socialnopsihološkega vidika osvetljujejo jezikovno variantnost in komunikacijo ter pričajo o njeni kompleksnosti, kažejo pa tudi na jezikovne stereotipe in predsodke. Pričakovanja šole, da govorci slovenščine kot prvega jezika obvladajo knjižno oz. kultivirano različico jezika, potrjujejo ugotovitve Jerce Vogel. Hkrati pa predstavljena raziskava kaže, da šola sama primanjkljavev v obvladovanju knjižnega jezika, ki izhajajo iz domačega okolja, in v zmožnosti prožnega izbiranja diskurzov ne odpravlja dovolj učinkovito. To odseva tudi vpliv učenčeve prevladujoče zunajšolske različice slovenščine na oceno ter posledično različna motiviranost dijakov za učenje knjižnega jezika. Še posebej občutljivo je oblikovanje stališč do slovenščine in drugih jezikov ter do knjižnega jezika in drugih različic slovenščine, ki se oblikujejo tudi prek v šoli vzpostavljenih razmerij, na dvojezičnih območjih, o čemer v prispevku *Slovenščina kot odraz identitete srednješolcev na dvojezičnem madžarsko-slovenskem območju* razpravljata Simona Pulko in Melita Zemljak Jontes.

O vlogi in poučevanju slovenščine v prostorih *medjezikovnih stikov* razpravljajo Katarina Gomboc Čeh, Marija Jajić Novogradec ter Nagisa Moritoki Škof in Kristina Hmeljak Sangawa. V prvih dveh razpravah je v ospredju poučevanje slovenščine v večjezičnem okolju v šolah s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem oz. vloga

slovenščine v hrvaškem šolskem sistemu. V obeh okoljih se poleg maternih govorcev slovenščine jezika učijo tudi govorniki slovenščine kot jezika okolja, prav tako je zaradi specifične sociolingvistične situacije poleg komunikacijske vloge jezika v ospredju posebna identitetna oz. simbolna vloga. Usvajanje slovenščine kot učnega jezika pa hkrati od učencev zahteva, da razvijejo njeno rabo v različnih diskurzih in zvrsteh, posebej knjižnem jeziku. Avtorici tretjega prispevka *Tečaj slovenščine za gostujoče japonske študente kot spodbuda k razmisleku o vlogah jezika* pa prek predstavitve tečaja slovenščine za japonske študente med njihovo dvotedensko izmenjavo v ospredje postavljata vlogo slovenščine kot tujega jezika, ki ni angleščina, ter s tem razmislek o rabi različnih jezikov.

Slovenščina v književnosti je, kot so pokazale tudi razprave v monografiji, zaradi večrazsežnosti umetnostnega besedila težko ulovljiva in se hkrati dotika vseh problemov in področij neumetnostne rabe ter jim – literarno preoblikovanim – daje nova sporočila. Prispevek Milene Mileve Blažić in Kasilde Bedenk o jeziku Flisarjevega romana *Mogoče nikoli* tako omogoči vpogled v to, kako jezikovni repertoar posameznika oblikuje in izraža govorcev svet, hkrati pa avtorju omogoča tematiziranje odnosa med mislijo in jezikom. Mihaela Koletnik ob razpravi o narečni podobi Lainščkovih »verzušev« pokaže, da je tudi narečje s svojo identitetno funkcijo in izrazno močjo lahko literarni jezik, v katerem je mogoče ustvariti besedila s prepričljivim literarnoestetskim učinkom. Da umetnost ne le na novo interpretira funkcije zvrsti, diskurzov in govorov »realnega« sveta, temveč jeziku dodaja ali odvzema vloge, kaže prispevek Ane Bogataj, usmerjen v medmet in njegovo rabo v slovenskem stripu. V njem namreč medmet zaradi racionalne izrabe prostora nastopa pogosteje kot v drugih diskurzih, hkrati pa v posebnih žanrih njegova najpogostejša vloga ni ekspresivna, temveč s pojavljanjem posnemovalnih medmetov predstavljena.

Irena Avsenik Nabergoj ter Milena Mileva Blažić in Kasilda Bedenk so v razmislek o rabah jezika v umetnosti vključile diahroni vidik ter ob tako različnih zvrsteh, kot so na eni strani pridiga ter na drugi pravljice, pokazale, da jezik v določenih umetnostnih žanrih ohranja podobne vloge, a se hkrati jezikovni elementi, s katerimi se te vloge izražajo, skozi čas spreminjajo oz. se starim dodajajo novi kot izraz sodobnega časa. Irena Avsenik Nabergoj namreč predstavlja različne možnosti pridigarjev za posredovanje bibličnega sporočila poslušalcem, kar skušajo doseči bodisi predvsem z zvesto ponovitvijo prvotnega bilibličnega sporočila in njegovo razlago bodisi z aktualizacijo in neposrednim nagovorom naslovnika. Milena Mileva Blažić in Kasilda Bedenk pa sta analizirali funkcijo in obliko čarobnih besed v pravljicah.

V zadnjem sklopu prispevkov so zbrane razprave, v katerih so avtorji usmerili razmislek v vprašanje, kako se **jezik, diskurz in posamezni elementi dotikajo identitet** bodisi na kolektivni bodisi na individualni ravni. Pogled na identitetno vlogo na kolektivni ravni je v monografiji usmerjen na območja, kjer živijo jeziki v stiku oz. na govorce slovenščine v Italiji. O vlogi slovenščine s perspektive splošnih uporabnikov slovenščine v Italiji razpravlja Nataša Gliha Komac, ki poleg formalne

ureditve položaja jezika prikaže rabo, prakse in stališča govorcev ter opozori na nekatera aktualna vprašanja o javni rabi in prisotnosti slovenskega jezika ter potrebe njegovih govorcev na tem območju. Uvid v prispevku *Izbira jezika pri avtorjih mlajše generacije Slovencev v Italiji* poglobi Jadranka Cergol. Kot ugotavlja, se slovenski avtorji s tega območja pogosto izmenično odločajo za pisanje v slovenščini ali v jeziku večinskega naroda, vendar se ta težnja med mlajšo generacijo ustvarjalcev ne krepi oz. postaja morda celo redkejša.

Na osebni ravni o razmerju do jezikov razmišlja Marija Stanonik v prispevku »*Lahko pravim, da sem tudi jaz v resnici en Slovec!*«, v katerem predstavlja odnos francoskega princa do slovenščine kot jezika okolja, v katerem je preživel otroštvo in s katerim se kljub časovni oddaljenosti in zavesti o svojem omejenem jezikovnem znanju še vedno tudi identificira. Francka Premk v razpravi *Ključ, ki vrata vsa odpira* raziskuje prenesene pomene v različnih diskurzih ter njihovo identitetno vlogo v besedilih Marje Boršnik in Janeza Premka. V središče postavi njihovo vlogo v literarnozgodovinskih obravnavah Boršnikove in v Premkovih pesniških besedilih ter jih v obeh primerih prepozna kot nosilke nadrejenega sporočila.

O (iz)rabi jezikovnih sredstev v funkciji vrednotenja in s tem poistovetenja tako avtorja kot subjekta, o katerem govori, z določenimi identitetami, razpravlja tudi Mojca Šorli, le da razmišljanje postavi v širši, ne zgolj individualni kontekst spolno občutljive rabe jezika na primeru leksema *feminizacija*. S korpusno analizo je pokazala, da beseda kljub slovarski nezaznamovanosti v konvencionalni rabi dobiva vrednotenjsko, večinoma negativno zaznamovane konotacije.

Prispevki torej na vseh področjih družbenega življenja in rabe jezika razkrivajo nezadostnost shematično opisanih in hierarhično opredeljenih razmerij med tradicionalnimi socialnimi in funkcijskimi zvrstmi ter usmerjajo pozornost v večfunkcijskost posameznih diskurzov in področij, ki s seboj prinaša tudi jezikovno raznovrstnost. A hkrati kljub temu kažejo, da izbira zvrsti in diskurza ter znotraj obojega jezikovnih elementov in sporazumevalnih vzorcev v posameznem govornem položaju tudi v sodobnem govornem okolju ni naključna. Sodba o tem, katere zvrsti in diskurzi so ustrezni in kateri elementi so znotraj izbranih različic pravilni, je namreč odvisna od medsebojnih, sistemsko, kulturno in družbeno vzpostavljenih razmerij. Vendar se za razumevanje teh razmerij govorce ne morejo več opreti zgolj na tradicionalne opise jezika kot sistema, sestavljenega iz več delnih sistemov, po katerem se hierarhično prikazane socialne zvrsti shematsko povezujejo z opisno definiranimi družbenimi (funkcijskimi) položaji. Kakšna bo jezikovna podoba govorceve izjave, tj. znotraj katerih zvrsti bo postavljala jezikovna pravila in znotraj katerih diskurzov bo upošteval značilne sporazumevalne vzorce, je zato odvisno tudi od tega, katera od vlog in identitet (poklicna, geografska, interesna, spolna ...) bo v določenem položaju prevladujoča, kar je odvisno od številnih kontekstualnih dejavnikov. Če želimo opisati, vrednotiti in tudi sooblikovati sodobno jezikovno situacijo ter govorcu ponuditi oporo pri orientaciji v spreminjajočem se jezikovnem prostoru, je torej treba preseči razlaganje jezikovne dejavnosti bodisi samo z vidika funkcijske bodisi samo z vidika identitetne

oz. simbolne razsežnosti. Da bi zajeli sodobno jezikovno okolje, je treba na jezikovno dejavnost pogledati kot na dejavnost, umeščeno v družbeni, politični in kulturni kontekst, oz. v njej videti kulturno in družbeno prakso, ki ima toliko kot s kodom in veščinami opraviti z ideologijami, identitetami in vrednotami.

izr. prof. dr. Jerca Vogel
predsednica 39. simpozija Obdobja